

According to Rousseau the right to emigration as a component of freedom of movement is quite permissible as a recognition of it as natural and it is limited only to obligations to the state of a predominantly military nature which brings it closer to modern interpretations of this right.

Keywords: *freedom, freedom of movement, doctrine, human right, natural law.*

УДК 34 (3/9) + 347.7

DOI 10.31558/2786-5835.2022.1.3

Мартинюк Олексій Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ДЖЕРЕЛА ТОРГОВЕЛЬНОГО (ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО) ПРАВА В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена дослідженню джерел (форм) торговельного (підприємницького) права в українських землях Російської імперії у першій половині ХІХ століття.

Автором встановлено, що основним джерелом права у Російській імперії загалом, і торговельного (підприємницького) права зокрема, був нормативно-правовий акт. Чіткого розмежування між законом і підзаконним нормативно-правовим актом не існувало, відтак законом вважався будь-який акт, затверджений та підписаний імператором. Різновидами законів можна вважати укази, статuti, положення, маніфести, регламенти, правила, постанови та роз'яснення. Водночас у галузі торговельних відносин в українських землях Російської імперії у першій половині ХІХ століття правовий звичай зберігав чинність в обмеженому вигляді.

Звертається увага, що систематизація (передусім інкорпорація) права імперії, що розпочалася у першій половині ХІХ століття, сприяла поширенню в українських землях загально-російського законодавства. Результатом інкорпорації стало «Повне зібрання законів Російської імперії» (1830 р.), а результатом кодифікації – «Звід законів Російської імперії» (1832 р.). Норми торговельного (підприємницького) права стали певною мірою відповідати вимогам часу і відображати потреби нових буржуазних відносин, що склалися у тогочасному суспільстві.

Автором зроблений висновок, що у досліджуваній період на державному рівні був закріплений принцип домінування казенного підприємництва над приватним. Держава, яка за формою правління утверджувалася як самодержавна, безпосередньо впливала на підприємницьку діяльність шляхом адміністративного нагляду і всеохоплюючої регламентації, що негативно впливало на прояв підприємницької ініціативи та інноваційність. За змістом держава залишалася кріпосницькою, відтак через нормативні акти закріплювався державний авторитаризм, передусім, через обмеження або повну відсутність економічних свобод.

Ключові слова: *торговельне (підприємницьке) право, джерела права, нормативно-правовий акт, закон, правовий звичай, систематизація законодавства, свобода, обмеження економічних свобод.*

Постановка проблеми. Трансформація суспільних відносин та національної правової системи, що була розпочата ще понад три десятиліття тому, продовжується і нині. Національне господарське право як галузь права виникло завдяки об'єктивним закономірностям розвитку суспільства, його економічного життя. Формуванню національного господарського права сприяли відповідні передумови, що були обумовлені історико-політичними, соціально-економічними та національними особливостями, які вказують на самобутній та самостійний шлях його становлення як галузі права. Відтак актуальним уявляється дослідження нормативних джерел торговельного (підприємницького) права в українських землях Російської імперії у першій половині XIX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень зазначеної проблематики відзначимо праці таких науковців: Т. Бачур, П. Захарченко, Н. Колібабчук, Т. Піскун, О. Самойленко, В. Чехович, О. Шевченко та інших.

Метою статті є визначення джерел (форм) торговельного (підприємницького) права в українських землях Російської імперії у першій половині XIX століття.

Виклад основного матеріалу. На початку XIX століття Україна увійшла у новий період свого існування – імперський. Українські землі колишньої Гетьманщини та Правобережної України були остаточно інкорпоровані до складу Російської імперії з її могутнім надцентралізованим чиновницько-бюрократичним апаратом. Традиційними джерелами (формами) права в Україні до кінця XVIII століття були правовий звичай і нормативно-правовий акт. Однак із поширенням в українських землях російського загальноімперського законодавства давні українські права збереглися у вигляді окремих норм «Місцевих законів Полтавської та Чернігівської губерній» [1, с. 142]. Роль правового звичаю поступово нівелювалася, його продовжували використовувати у торговому обороті, але досить обмежено.

У Слобідській і Південній частині України на початку XIX століття загально-російське законодавство було джерелом права. Проте на Лівобережній і Правобережній Україні діяло місцеве законодавство, яке мало силу в місцевостях ще до приєднання цих територій до Російської імперії. В офіційних нормативних документах Російської держави досить часто використовувався термін «малоросійське право» як умовна назва комплексу правових джерел Лівобережної України (Гетьманщини). Своїм змістом поняття малоросійських прав у лівобережних губерніях імперії охоплювало передусім норми Литовського Статуту, магдебурзького права, а також козацького звичаєвого права, яке сформувалося на основі козацьких звичаїв, рішень і вироків козацьких судів і поточного законодавства Гетьманщини. На Правобережній Україні, крім норм Литовського Статуту, магдебурзького права і козацького звичаєвого права, під ним розуміли

також деякі нормативні акти польських сеймів, видані в період перебування цієї території у складі Польщі й відомі під назвою «конституції», а також деякі королівські укази. Дослідники історії українського права вказують, що норми литовсько-польського законодавства не були впорядковані, систематизовані, зберігалися в надзвичайно застарілих виданнях латинською і польською мовами. Ці ознаки ускладнювали застосування їх і звужували розбіжність судової практики. Перебуваючи у такому стані, вони діяли на підставі царських указів наприкінці XVIII століття про поновлення на цих територіях попереднього управління й судоустрою і про збереження за цими територіями особливих прав [2, с. 281–282].

Як зазначає О. О. Самойленко, саме на початку XIX століття зростала необхідність кодифікації права, що обумовлювалося розвитком капіталістичних відносин та зміною соціально-економічних стосунків у державі. Цей процес вимагав удосконалення норм права, які б відбивали його розвиток. Існувала велика кількість джерел, які мали різне походження, різну форму, різнилися змістом та історичним значенням. Окрім того, було відсутнє чітке розмежування понять «закон» і «підзаконний акт», хоча відповідні спроби і робилися [3, с. 65]. Відтак систематизація (інкорпорація і кодифікація) права імперії, що розпочалася у першій половині XIX століття, сприяла поширенню в українських землях загальноросійського законодавства. Результатом інкорпорації стало «Повне зібрання законів Російської імперії» (1830 р.), а результатом кодифікації – «Звід законів Російської імперії» (1832 р.).

Повне зібрання законів Російської імперії («Повне зібрання...») – це багатомна інкорпорована збірка російських законодавчих актів (як чинних, так і тих, які втратили чинність), розташованих у хронологічному порядку. До нього увійшли уложення, статuti, маніфести, укази, рескрипти, положення, резолюції згідно з порядковими номерами затвердження кожного з них російським царем (імператором). Як зазначають дослідники, підготовка зібрання здійснювалася з метою видання на його основі Зводу законів Російської імперії як систематизованого 15-томного зібрання чинних правових актів, необхідних для практичних потреб [4, с. 573]. Перше «Повне зібрання...» складалося із 46 томів і було видане у 1830 році, включало понад 30 тисяч законодавчих актів, починаючи із Соборного укладення 1649 р. і до 1825 р. Друге видання «Повного зібрання...» щорічно виходило у період із 1830 до 1884 року і нараховувало 55 томів, а третє видання, що нараховувало 33 томи, містило понад 40 тисяч законодавчих актів і щорічно виходило до 1916 року [5].

У галузі торговельного (підприємницького) права «Повне зібрання...» поповнилося інкорпорованими нормативно-правовими актами на кшталт Указу Сенату від 02 березня 1711 р., що надав право торговельної діяльності «всякого

чину людям»; Морського торговельного Регламенту і Статуту 1724 р.; Статуту про векселі 1729 р. (модель реципована з німецького Лейпцігського вексельного статуту); Морського митного статуту 1731 р. («Морской пошлиной Регламентъ или Уставъ»), що визначав порядок заходу іноземних суден у російські порти та порядок їх митного оформлення; Статуту про банкрутів 1740 р., Митного статуту 1755 р.; Статуту купецького водоплавства 1781 р., Жалуваної грамоти містам Російської імперії 1785 р. («Грамота на права и выгоды городам Российской империи»), Статуту цехів 1799 р., Статуту про банкрутів 1800 р., який вперше увів роздільне регулювання двох видів банкрутства – не пов'язаного або пов'язаного із провадженням підприємницької діяльності (дослівно – «торговой несостоятельности») тощо [5].

У світлі окресленої проблеми зазначимо, що у Московській державі ще у XVII столітті були прийняті перші кодифіковані нормативно-правові акти, які регулювали окремі питання торговельної та господарської діяльності. Це насамперед Торговельний Статут 1653 р. і Новоторговельний Статут 1667 р., які були інкорпоровані до «Повного зібрання...». Останній доповнював попередній і складався із 94 статей, які регламентували порядок здійснення внутрішньої і зовнішньої торгівлі, визначали правове становище митної служби, порядок взаємодії з іноземними купцями тощо. Згодом Новоторговельний Статут 1667 р. був замінений Митним Статутом 1755 року [6]. Однак чинність цих актів в українських землях імперії була частковою.

На початку XIX століття на теренах Російської імперії починає поступово формуватися законодавство щодо суб'єктів торговельного (підприємницького) права, що увійшло до «Повного зібрання...». Зокрема, 06 вересня 1805 р. був прийнятий Указ імператора Олександра I «Про відповідальність акціонерних компаній, у разі стягнень, одним складальним капіталом» («Объ ответственности Аукціонернымъ компаніямъ, въ случае взысканій, однимъ складочнымъ капиталомъ»), основу якого склало правило, що акціонерна компанія відповідає лише «однимъ складочнымъ капиталомъ» і жоден із акціонерів у разі її неплатоспроможності не втрачає «свыше положеннаго въ компанію капитала» [7].

На переконання російських дослідників до початку XIX століття на теренах імперії не існувало єдиного акціонерного законодавства [8, с. 50]. Маніфестом від 01 січня 1807 р. «Про дарування купецтву нових вигід, відзнак, переваг і нових способів до поширення та посилення торговельних підприємств» («О дарованныхъ купечеству новыхъ выгодахъ, отличіяхъ, преимуществахъ и новыхъ способахъ къ распространенію и усиленію торговыхъ предприятий») передбачалося існування трьох різновидів купецьких (торговельних, підприємницьких) товариств – повного товариства («товарищество полное»), товариство на вірі («товарищество на вере»), а також товариство за учасниками (фактично – акціо-

нерне товариство) [9]. Структурно вказаний документ містив преамбулу, чотири розділи, двадцять статей і порівняно з іншими нормативно-правовими актами вказаної доби був доволі містким за змістом. У середині XIX століття виникла нагальна потреба у реформуванні акціонерного законодавства. Упродовж наступних десятиліть затверджувалися різноманітні комісії для підготовки проекту закону про акціонерні товариства. Однак у цих проектах була відсутня чітка система побудови правових норм, були наявними й інші недоліки. Отже, аж до жовтневого перевороту 1917 р. акціонерне законодавство імперії залишалося нереформованим. Водночас, станом на початок 1917 р., в імперії нараховувалося близько 3 тисяч акціонерних товариств, включно із 232 товариствами з іноземним капіталом [8, с. 50].

Окремої уваги заслуговує *Звід законів Російської імперії* – систематизоване зібрання законодавчих актів Російської імперії, чинних на момент його видачі і розміщених у тематичному порядку. «Звід законів...» був результатом другого етапу кодифікації права, що здійснювалася протягом 1826–1830 рр. спеціальною комісією другого відділення власної його імператорської величності канцелярії за формального керівництва колишнього ректора Петербурзького університету М. А. Балудянського, вченого-правника українського походження. До цих робіт було залучено відомого російського кодифікатора права М. М. Сперанського, який де-факто керував систематизацією російського законодавства. Це було зібрання чинних на той час нормативних актів, розміщених за тематичним порядком. Дослідники вказують, що «Звід законів...» набував чинності з 01 січня 1835 р., а тому всі закони, видані після вказаної дати, будуть за порядком книг «Зводу законів...» і з посиланням на їх статті розподілятися в щорічному продовженні Зводу, завдяки чому «Звід законів, одного разу влаштований, збережеться завжди в повноті його єдності» [3, с. 66].

Перше видання 1832 року і наступні видання 1842 і 1857 рр. склали 15 томів (загалом містили понад 36 тисяч статей і 6 тисяч додатків). «Звід законів...» не перевидавався цілком, а лише доповнювався окремими томами (у 1885 р. був опублікований том 16, що присвячувався судовим статутам). Зауважимо, що основу законодавчого матеріалу, що містився у «Зводі законів...», становили нормативні акти, включені до Повного зібрання законів Російської імперії (загалом – 45 томів, що містили 30 920 актів і 6 томів додатків).

Основу структури «Зводу законів...» становив поділ права на публічне і приватне, що було характерним для передових західно-континентальних концепцій, які ґрунтувалися на принципах римського права.

Окремі частини «Зводу законів...» містили положення і норми торговельного (підприємницького) права. Зокрема, третя книга (V–VIII томи) називалася «Статут казенного управління», що містила статuti про податки, мита та мит-

ний збір («Устави о податях, о пошлинах, и о сборах с питей, с свеклосахарного производства, и с табаку»); книга п'ята (X том) містила норми цивільного законодавства, шоста (XI і XII томи) – статuti кредитних установ, шляхів сполучення, статuti будівельні, промислові статuti, статут торгового судочинства тощо [10].

Працюючи над упорядкуванням тексту, комісія під керівництвом М. М. Сперанського мала на меті забезпечити доступність законодавства, а саме – спрощення пошуку нормативного матеріалу, модернізацію законодавства та усунення його дефектів шляхом змін стилю, мови нормативних актів, ліквідацію прогалин, протиріч, анахронізмів тощо. Однак укладачі Зводу не мали можливості вносити принципові зміни в закони, внаслідок чого «Зводу законів...» були притаманні громіздкість, неповнота, архаїчність і суперечливість низки правових норм. Автори Зводу намагалися писати сучасною мовою, відступивши від застарілої і часто малозрозумілої мови актів XVII–XVIII століть [3, с. 67].

Як зазначають вітчизняні дослідники, під час роботи над підготовкою «Зводу законів...» у 1830–1835 рр. у складі відділення працювала група під керівництвом І. Даниловича, яка здійснила систематизацію чинних правових актів в Україні та підготувала «Звід місцевих законів західних губерній» (Правобережної України та Білорусі) – систематизований збірник, що містив вступ, три частини (I – «Закони про стани», II – «Закони цивільні», III – «Закони про судові обряди, судочинство та про заходи цивільних стягнень») та додатки. Частини були поділені на книги, розділи, глави, відділення й параграфи. Автори проекту прагнули якомога ширше використати загальні норми російського права як головного джерела, а місцеве право підпорядкувати імперському законодавству, щоб воно лише регулювало конкретні відносини в межах загальних вимог основних законів [2, с. 287–288].

У 1838 р. проект «Зводу місцевих законів західних губерній» затвердила Державна рада імперії, однак юридичної чинності він так і не набув, «завдячуючи» наполегливості тодішнього Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова. Він наполягав на повній відміні місцевого законодавства, вказуючи, що воно є польським за змістом, «чуждым православному населению источником права, питающим враждебные власти настроения шляхты» [11, с. 431].

Відтак на території українських губерній, що входили до складу Російської імперії, у 1835 р. поширювалася дія вміщених у «Зводі законів...» законодавчих актів, що регулювали державні та адміністративні відносини. У 1842 р. дія «Зводу законів...» вже була поширена на територію Лівобережної і Правобережної України, зокрема і в частині регулювання торговельних (підприємницьких) відносин, та зберігала чинність до 1917 р.

Поява низки нормативних актів у галузі торговельного (підприємницького) права не сприяла формуванню та розширенню принципу свободи підприємницької діяльності. Аналіз тодішнього законодавства дає підстави стверджувати, що на державному рівні був закріплений принцип домінування казенного підприємництва над приватним. Держава, яка за формою правління залишалася самодержавною, безпосередньо впливала на підприємницьку діяльність шляхом адміністративного нагляду і всеохоплюючої регламентації, що негативно впливало на прояв підприємницької ініціативи та інноваційність. Фактично закріплювався державний авторитаризм, передусім через обмеження економічних свобод.

Наприклад, до скасування кріпацтва у 1861 р. іноземці були обмежені у праві вільно займатися торгівлею та промисловістю на території Російської імперії. За чинним тогочасним російським законодавством усі іноземці повинні були записуватися до стану «іноземних гостей», права яких, порівняно із правами російських підданих, були значно обмежені. Водночас статус «іноземного гостя» надавав право займатися підприємницькою діяльністю, виробництвом, купувати, будувати підприємства (мануфактури, фабрики, заводи), брати участь в управлінні та розвитку підприємств, які вже існували [12, с. 6].

Висновки. На підставі проведеного дослідження можемо зробити такі висновки:

1. Основним джерелом права у Російській імперії загалом і торговельного (підприємницького) права зокрема був нормативно-правовий акт. Чіткого розмежування між законом і підзаконним нормативно-правовим актом не існувало, відтак законом вважався будь-який акт, затверджений та підписаний імператором. Різновидами законів можна вважати укази, статuti, положення, маніфести, регламенти, правила, постанови та роз'яснення. Водночас у галузі торговельних відносин в українських землях імперії сила звичаю не могла бути повністю усунена.

2. Систематизація (передусім інкорпорація) права імперії, що розпочалася у першій половині XIX століття, сприяла поширенню в українських землях загальноросійського законодавства. Результатом інкорпорації стало «Повне зібрання законів Російської імперії» (1830 р.), а результатом кодифікації – «Звід законів Російської імперії» (1832 р.). Норми торговельного (підприємницького) права стали певною мірою відповідати вимогам часу і відображати потреби нових буржуазних відносин, що склалися у тогочасному суспільстві.

3. На державному рівні був закріплений принцип домінування казенного підприємництва над приватним. Держава, яка за формою правління утверджувалася як самодержавна, безпосередньо впливала на підприємницьку діяльність шляхом адміністративного нагляду і всеохоплюючої регламентації, що негатив-

но впливало на прояв підприємницької ініціативи та інноваційність. За змістом держава залишалася кріпосницькою, відтак через нормативні акти закріплювався державний авторитаризм, передусім через обмеження або повну відсутність економічних свобод.

Список використаних джерел

1. Піскун Т. О. Застосування торговельних звичаїв як джерела права в Україні: правова традиція та перспективи. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4(16). С. 141–147.
2. Історія українського права: посібн. / І. А. Безклубий, І. С. Гриценко, О. О. Шевченко та ін. Київ: Грамота, 2010. 336 с.
3. Самойленко О. О. Звід законів Російської імперії – пам'ятка юридичної думки XIX століття. *Правова держава*. Випуск 28. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. С. 65–70.
4. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін. Харків: Право, 2016. 848 с.
5. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. 1649–1825 гг.: в 45 т. СПб.: Типография II Отд. Собств. Его Императ. Велич. Канцелярии, 1830; Собрание второе. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: в 55 т. СПб.: Типография II Отд. Собств. Его Императ. Велич. Канцелярии, 1830–1885; Собрание третье. 1 марта 1881–1913 гг.: в 33 т. СПб.: Государственная типография, 1885–1916. URL: https://nlr.ru/e-res/law_r/content.html (дата звернення: 13.11.2020).
6. Полное собрание законов Российской империи. 1-е издание. Т. XIV. 1754–1757. № 10486. СПб.: Тип. II Отд. Собств. Его Императ. Велич. Канцелярии, 1830. URL: https://nlr.ru/e-res/law_r/search.php (дата звернення: 13.11.2020).
7. Полное собрание законов Российской империи. 1-е издание. Т. XXVIII. 1804–1805. № 21900. СПб.: Тип. II Отд. Собств. Его Императ. Велич. Канцелярии, 1830. URL: https://nlr.ru/e-res/law_r/search.php (дата звернення: 13.11.2020).
8. Машкин Н. А. Становление и развитие акционерной формы в России. *Человеческий капитал*. 2015. № 06(78). С. 49–52.
9. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. Т. XXIX. 1806–1807. № 22418. СПб.: Тип. II Отд. Собств. Его Императ. Велич. Канцелярии, 1830. URL: https://nlr.ru/e-res/law_r/search.php (дата звернення: 13.11.2020).
10. Свод законов Российской империи: в 15 т., с прил. СПб.: Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1857–1868. URL: <https://runivers.ru/lib/book7372/> (дата звернення: 13.11.2020).
11. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914). Москва: Новое лит. обозрение, 2011. 1008 с.
12. Бачур Б. С., Колібабчук Н. К. Нормативно-правове регулювання діяльності іноземних акціонерних товариств в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. *Правова держава*. 2014. Вип. 18. С. 5–9.

References

1. Piskun T. O. Zastosuvannya torhovelnykh zvychayiv yak dzherela prava v Ukrayini: pravova tradytsiya ta perspektyvu. *Universytetski naukovyi zapysky*. 2005. № 4(16). S. 141–147.

2. Bezklubyi I. A., Hrytsenko I. S., Shevchenko O. O. (2010). *Istoriia ukrainskoho prava: Posibnyk*. Kyiv: Hramota (in Ukrainian).
3. Samoynenko O. O. (2017). Zvid zakoniv Rosiyskoyi imperiyi – pamyatka yurydychnoyi dumky XIX stolittya. *Pravova derzhava*. Vypusk 28. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrayiny. S. 65–70.
4. Honcharenko V. D. (2016). Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 1: *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy*. Kharkiv: Pravo.
5. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii (1830). *Sobranie pervoe*. 1649–1825 gg.: v 45 t. SPb.: Tipografiya II Otd. Sobstv. Ego Imperat. Velich. Kantselyarii; *Sobranie vtoroe* (1830–1885). 12 dekabrya 1825 – 28 fevralya 1881 gg.: v 55 t. SPb.: Tipografiya II Otd. Sobstv. Ego Imperat. Velich. Kantselyarii; *Sobranie tret'e* (1885–1916). 1 marta 1881 – 1913 gg.: v 33 t. SPb.: Gosudarstvennaya tipografiya. URL: https://nlr.ru/e-res/law_r/content.html
6. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii 1-e izdanie. T. XIV. 1754–1757. 1830. № 10486. Spb.: Tip. II Otd. Sobstv. Ego Imperat. Velich. Kantselyarii. URL: https://nlr.ru/e-res/law_r/search.php
7. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii 1-e izdanie. T. XXVIII. 1804–1805. 1830. № 21900. Spb.: Tip. II Otd. Sobstv. Ego Imperat. Velich. Kantselyarii. URL: https://nlr.ru/e-res/law_r/search.php
8. Mashkin N. A. Stanovlenie i razvitie aktsionernoy fory v Rossii. *Chelovecheskiy kapital*. 2015. № 06(78). S. 49–52.
9. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii *Sobranie pervoe*. T. XXIX. 1806–1807. 1830. № 22418. Spb.: Tip. II Otd. Sobstv. Ego Imperat. Velich. Kantselyarii. URL: https://nlr.ru/e-res/law_r/search.php
10. Svod zakonov Rossiyskoy imperii (1857–1868): v 15 t., s pril. SPb.: Vtorogo Otdeleniya Sobstvennoy E. I. V. Kantselyarii. URL: <https://runivers.ru/lib/book7372/>
11. Bovua D. Gordiev uzlel Rossiyskoy imperii: Vlast, shlyakhta i narod na Pravoberezhnoy Ukraine (1793–1914). Moskva: Novoe lit. obozrenie. 2011. 1008 s.
12. Bachur B. S., Kolibabchuk N. K. Normatyvno-pravove rehulyuvannya diyalnosti inozemnykh aktsionermykh tovarystv v rosiyskiy imperiyi druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st. *Pravova derzhava*. 2014. Vyp. 18. S. 5–9.

Oleksii Martyniuk. Sources of commercial (business) law in the Ukrainian lands of the Russian Empire in the first half of the 19th century

The article is devoted to the study of the sources (forms) of commercial (business) law in the Ukrainian lands of the Russian Empire in the first half of the 19th century.

The author established that the main source of law in the Russian Empire in general, and commercial (business) law in particular, was a regulatory legal act. There was no clear distinction between a law and a by-law regulatory act, so any act approved and signed by the emperor was considered a law. Types of laws include decrees, statutes, regulations, manifestos, regulations, rules, regulations, and clarifications. However, in the field of trade relations in the Ukrainian lands of the Russian Empire in the first half of the 19th century, legal custom remained valid in a limited form.

Attention is drawn to the fact that the systematization (primarily, incorporation) of the law of the empire, which began in the first half of the 19th century, contributed to the spread of all-Russian legislation in Ukrainian lands. The result of incorporation was the «Complete Collection of Laws of the Russian Empire» (1830), and the result of codification was the «Collection of Laws of the Russian Empire» (1832). The norms of commercial (business) law began, in a certain way, to meet the requirements of the time and reflect the needs of the new bourgeois relations that were formed in the society of that time.

The author concluded that the principle of dominance of state entrepreneurship over private entrepreneurship was established at the state level during the period under study. The state, which established itself as autocratic based on the form of government, directly influenced entrepreneurial activity through administrative supervision and comprehensive regulation, which negatively affected the manifestation of entrepreneurial initiative and innovativeness. In terms of content, the state remained serfdom, therefore, through regulatory acts, state authoritarianism was consolidated, primarily due to the restriction or complete absence of economic freedoms.

Keywords: *commercial (business) law, sources of law, normative legal act, law, legal custom, systematization of legislation, freedom, restriction of economic freedoms.*

УДК 340; 342.727
DOI 10.31558/2786-5835.2022.1.4

Стаднік Ірина Василівна,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії, історії держави і права
та філософії права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

Максюта Наталя Віталіївна,
*здобувачка вищої освіти СО «Бакалавр»
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

МЕЖІ СВОБОДИ СЛОВА В КОНТЕКСТІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Статтю присвячено дослідженню окремих питань свободи слова в контексті верховенства права. Метою статті є узагальнення основних світоглядних підходів до визначення змісту і меж свободи слова та обґрунтування на цій основі правової природи цензури в контексті верховенства права. Уточнено поняття та зміст свободи слова як можливості свідомого вияву людиною власної волі щодо висловлювання своєї думки (ідей, поглядів, переконань) стосовно істини (об'єктивної, абсолютної, відносної), а також збирання, зберігання, використання та поширення у будь-який спосіб (усний, письмовий, інший) інформації,